

MENNESKET SOM ANSVARLIG AKTØR
FOR SINE PRÆDESTINEREDE HANDLINGER

En studie i Ibn Qayyim al-Jawziyyas værk *Shifa al-'alil**

Irmeli Perho

ENGLISH ABSTRACT: the Hanbalite scholar Ibn Qayyim al-Jawziyya (d. 1350 CE) discusses predestination and free will in his book Shifa' al-'alil fi masa'il al-qada wal-qadar wal-hikma wal-ta'lil. Ibn Qayyim attempts to show that the correct Sunni belief does neither consist in determinism nor in a belief in the idea of an absolute free will. Rather, it should be conceived in terms of a middle road between the two extremes. A believer must believe both in predestination and in man as a true actor of his deeds. Ibn Qayyim's discussion of the practical approach to predestination indicates an oscillation between two conflicting beliefs. He states that predestination should be considered only in retrospect in the context of explaining adversities. With regard to present and future acts, the believer should forget predestination and act as if he had a free will. Belief in predestination should never be used as an excuse for not acting.

DANSK RESUME: den lærde hanbalit Ibn Qayyim al-Jawziyya (død 1350 e.v.t.) drøfter i bogen Shifa' al-'alil fi masa'il al-qada wal-qadar wal-hikma wal-ta'lil prædestination og fri vilje. Han forsøger at vise, at den rette sunni tro hverken består i en ren prædeterminisme eller i en forestilling om en absolut fri vilje, men i en kombination af de to. Ibn Qayyims diskussion af en 'praktisk' tilgang til spørgsmålet om prædeterminisme vidner om en pendulering mellem to modstridende forestillinger. Han hævder, at prædestination kun skal tænkes bagudskuende som forklaring på modgang. I relation til nutidige og fremtidige handlinger skal den troende se bort fra prædestination og handle ud fra en forestilling om fri vilje. Tro på prædestination må aldrig blive en undskyldning for ikke at handle.

KEYWORDS: Predestination, Free will, Responsibility, Determinism, Hanbalite theology.

* Oversat fra engelsk af Anders Klostergaard Petersen

1. Introduktion

I en tidligere artikel om prædestination i islamisk teologi (Perho 2001) har jeg analyseret Ibn Qayyim al-Jawziyyas (død 1350 e.v.t.) opfattelse, sådan som den kommer til udtryk i hans bog, *Shifa' al-'alil fi masa'il al-qada wal-qadar wal-hikma wal-ta'lim*.¹ I den forbindelse fokuserede jeg på hans definition af handlingernes sande aktør og på emnet synd og straf. Ibn Qayyim forfægter tanken om, at Gud har prædestineret menneskets handlinger; men samtidig insisterer han på, at mennesket er ansvarligt for sine handlinger. Ikke overraskende er han ikke i stand til at give en logisk konsistent forklaring på, hvordan mennesket kan være en uafhængig aktør, når dets handlinger er forudbestemt af Gud.

Anders Klostergaard Petersens og Jens Peter Schjødts teoretiske udkast om "Balkanisering og rekonstruktion af kulturer" (gengivet i dette temanummers forord), som lå til grund for det afholdte seminar, forholder sig netop til spørgsmålet om oscillering mellem indbyrdes modstridende verdensanskuelser. De betegner dette fænomen 'balkanisering' og definerer det som individets evne til på en og samme tid at operere med indbyrdes modstridende verdensanskuelser. Dette perspektiv har fået mig til at vende tilbage til Ibn Qayyims skrift for at se, om denne forestilling om indbyrdes modstridende verdensanskuelser ville påvirke min læsning og modificere min tidligere analyse. Min oprindelige konklusion var, at Ibn Qayyim i virkeligheden ønsker at give praktisk vejledning for, hvordan den troende vil kunne forstå to logisk modstridende forestillingsæt – prædestination og individuel ansvarlighed – som centrale elementer i vedkommendes liv og tro. Jeg vil i dette bidrag forfølge denne problemstilling yderligere gennem en fokusering på de praktiske vejledninger. Målet er at se, i hvilken udstrækning de vidner om en oscillering mellem to indbyrdes modstridende forestillingsæt.

2. Prædestination og fri vilje i islamisk spekulativ teologi

De fleste af Koranens vers synes at hævde, at mennesket er ansvarligt for sine handlinger. Ved den sidste dom konfronteres mennesket med, hvad det har gjort, og det vil efterfølgende modtage dom i skikkelse af enten belønning eller straf.

Sig: "Sandheden kommer fra jeres Herre. Lad så blot, hvem der vil, tro, og hvem der vil være vantro!" (Sura 18, 29).²

Selv om mennesket har en vilje og det kan vælge at tro og at handle i overensstemmelse med Guds lov, er der flere vers, som peger på, at menneskets vilje er underlagt Guds vilje:

¹ Den trykte udgave er baseret på et manuskript i Dar al-Kutub i Cairo og en ældre version af teksten offentliggjort af al-Matba'a al-Husayniyya i 1323. Et af kapitlerne mangler i manuskriptet og den trykte version.

² Samtlige oversættelser af Koranen er fra Ellen Wulffs oversættelse.

Dette er en påmindelse. Om nogen vil, kan han søge sig en vej til sin Herre. Men I vil kun, hvis Gud vil. Gud er vidende og vis. Han lader, hvem Han vil, træde ind i sin barmhertighed; men de, der handler uret, til dem har Han beredt en pinefuld straf (Sura 76, 29-31).

Nogle hadith radikaliserer prædestinationsforestillingen. Ifølge en af disse sagde Profeten:

Den første ting, Gud skabte, var en pen. Han befalede pennen: "Skriv!" Pennen spurgte: "Hvad skal jeg skrive?" Gud svarede: "Skriv alle tings skæbne indtil Dommedag!" (*Shifa'* 11).

Det synspunkt, at kun ting eller handlinger, som Gud har villet, finder sted, førte nogle teologer til fuldstændigt at opgive tanken om menneskets uafhængige vilje. Jabritterne (fællesbetegnelse for de islamiske teologer, som i 700-800-tallet repræsenterede doktrinen om, at mennesket ikke kan handle selvstændigt) var determinister, som fremhævede Guds almagt, idet de afviste, at mennesket skulle kunne handle uafhængigt af Gud. Qadaritterne (fællesbetegnelse for de islamiske teologer, som i 700-800-tallet repræsenterede doktrinen om den frie vilje) indtog det modsatte synspunkt og afviste prædestinationen. De betonede, at forestillingen om Guds retfærdighed indebærer, at Gud på ingen måde griber ind i menneskets beslutninger, men at mennesket har både absolut frihed og fuldt ansvar for sine handlinger.

I det 10. århundrede udviklede Abu al-Hasan al-Ash'ari (død 936) en lære, der blev kendt som det ash'aritiske kompromis (ash'aritiske, dvs. tilhørende den ash'aritiske skole, som fik navn efter grundlæggeren Abu al Hasan al-Ash'ari). Ifølge denne lære skaber Gud hver eneste af menneskets handlinger; men samtidig skaber Gud hos mennesket en tilegnelse (*kasb*) af hver handling. Tilegnelsen gør både mennesket ansvarlig for sine handlinger og placerer det i en situation, så det hæfter for enten belønning eller straf i det hinsides.

3. Ibn Qayyim og diskussionen om prædestination

Ibn Qayyim tilhørte den hanbalitiske lov- og teologiskole. Blandt sunni-skolerne er hanbalitterne kendt for deres modvilje mod spekulativ teologi og for deres generelle antiintellektualisme. Traditionelt afviste de at drøfte teologiske emner som fx prædestination eller Guds væsen. Ifølge hanbalitterne var sådanne ting "Guds hemmelighed", som man ikke skulle spørge bag om.³ Den troende skulle blot acceptere dem, sådan som de beskrives i Koranen uden at spørge til deres karakter.

En dansk oversættelse af titlen på Ibn Qayyims bog er *Helbredelsen af sygdommen*,

³ Dette henviser til en hadith, ifølge hvilken Profeten har sagt: "Tal ikke om noget, der henviser til *qadar*, for det er Guds hemmelighed, så lad være med at afsløre Guds hemmelighed". Om kilderne til denne hadith, se Perho 2001, 69, note 1.

som vedrører emnerne skæbne og prædestination, visdom og motivation. Som det fremgår af titlen, vil bogen fremføre fornuftige argumenter imod den syge eller mangelfulde tro på sådanne forestillinger.

I indledningen til bogen hævder Ibn Qayyim, at temaet prædestination er et af troens fundament. Han fremhæver yderligere, at det er væsentligt for den troende at forstå dette emne korrekt, så han er i stand til at afvise den fejlagtige tro hos nogle af de teologiske skoler (*Shifa* ' 7). Hans vilje til at gå ind på et af den spekulative teologis områder adskiller ham fra hovedparten af hans hanbalitiske forgængere.

Ibn Qayyims udgangspunkt er, at den troende på en og samme tid må tro på prædestination og mennesket som ansvarlig aktør for dets handlinger. Han hævder, at qadartterne, dvs. tilhængerne af forestillingen om en absolut fri vilje, har ret i deres påstand om, at mennesket har både kraft og vilje til at handle, og at mennesket selv vælger at handle eller at undlade at handle; men de tager fejl i deres afvisning af den anden del af den sandhed, der er åbenbaret i Koranen, nemlig at Gud har prædestineret menneskets handlinger, og at det er Gud, som gør mennesket til en aktør (*Shifa* ' 94).

Tilsvarende har jabritterne, dvs. forfægterne af en determinisme, ret, når de betoner Guds almagt og Gud som skaber af al ting, herunder også menneskets handlinger; men de tager fejl i deres påstand om, at mennesket hverken har magt eller vilje til at handle. Der er for dem ingen forskel mellem synd og lydighed. Det indebærer, at den guddommelige vejledning – indeholdt i Koranen – er både irrelevant og unødvendig (*Shifa* ' 94).

Ibn Qayyim afviser både qadartterne og jabritterne som ekstremister, der overdriver enten den fri vilje eller prædestinationen (*Shifa* ' 243.246). Qadartterne forfægter tanken om en absolut fri vilje, mens jabritterne spejler en ren deterministisk verdensanskuelse. Han afviser også det ash'aritiske kompromis mellem de to ekstremer og forkaster tilegnelsesteorien som deterministisk, fordi den ikke tillader en forståelse af mennesket som en aktør, der selv vælger sine handlinger (*Shifa* ' 210f.). Ifølge Ibn Qayyims opfattelse er det muligt at finde et sandt kompromis, en middelvej mellem de to ekstremer. Han vil vise, at der er en korrekt opfattelse af prædestination, som ikke gør mennesket magtesløs, og at der er en korrekt opfattelse mennesket som ansvarlig aktør for dets handlinger, uden at tanken om Guds almagt derved reduceres.

4. Ibn Qayyims praktiske prædestination

Adskillige af kapitlerne har karakter af prædikener, der henvender sig direkte til læserne eller tilhørerne. Enkelte af kapitlerne er formet som diskussioner mellem forskellige teologiske skoler. Spørgsmål, der vedrører prædestination, besvares både af determinister, af tilhængere af den fri vilje og af sunnier.⁴ Det er den sidste gruppes synspunkter, Ibn Qayyim forfægter. Nogle gange udelader Ibn Qayyim brugen af adjektivet sunni og beskriver i stedet for svaret som "det korrekte svar" på spørgsmålet. Ibn Qayyim præsenterer fire praktiske tilgange til prædestination. Den første er tanken om, at troen på

⁴ Begrebet sunni er taget fra udtrykket *ahl al-sunna wal-jama'a*, der betyder "folket, som tilhører Profetens sædvane og samfund".

prædestination befrier den troende for at være tvunget til nytteløst at fortryde sine handlinger. Ifølge Ibn Qayyim er der såvel en korrekt som en fejlagtig måde at henvise til prædestination på i dagligdagen. For at illustrere den rette vis fortæller han en historie om Adams svar til Moses. Moses havde klandret Adam for at være skyld i tabet af paradiset: "Du drev os og dig selv ud af paradiset." Adam forsvarede sig selv med påstanden om, at hans synd var prædestineret: "Den synd, jeg begik, var skrevet af Gud på mig, før jeg blev skabt." Ibn Qayyim tilføjer, at, som det fortælles i Koranen, angrede Adam sin ulydighedssynd og begik den ikke igen. Det gør det muligt for ham at se Adams svar som den rette måde at forholde sig til prædestinationen på. Den rette måde opretholder loven. Gennem indrømmelsen og angeren over sin synd påtager Adam sig det fulde ansvar for sin handling; men gennem sit svar til Moses pointerer han, at handlingen var uundgåelig. Hans synd var en del af Guds plan og kunne derfor ikke undgås (*Shifa* ' 32). På samme måde skal en troende reagere på prædestination, når han møder modgang. Han skal ikke sige: "Hvis bare jeg havde gjort det på denne eller hin måde." I stedet skal han sige: "Gud har forudbestemt det. Hvad Gud vil, gør Han." Nytteløs anger fremkalder alene skam, vrede og sorg, som er – for nu at bruge Ibn Qayyims udtryk – "Djævelens værk" (*Shifa* ' 33f.). I modsætning hertil vil det være forkert at henvise til prædestination uden indrømmelse af synd, for det ville indebære, at man fralægger sig ansvaret for egne handlinger. Det illustrerer Ibn Qayyim med et Koranvers, hvor de ikke-troende forsvare sig selv ved at sige: "Hvis den Barmhjertige ville, havde vi ikke tjent dem (afguderne)" (Sura 43, 20, *Shifa* ' 32).

Den anden praktiske tilgang er at glemme prædestinationen i forhold til ens liv. Selv om det er en del af troen at tro på prædestination, kan en troende ikke vide, hvad der er blevet ham forudbestemt. Han må træffe beslutninger og handle, som om han havde en fri vilje. Ibn Qayyim giver eksemplet med, at et menneske kan være prædestineret til at blive en lærd, men han kan af den grund ikke blot læne sig tilbage og forvente, at det vil ske. Han må studere for at nå målet. Hvis hans studier er succesfulde, kan han også være sikker på, at han faktisk var forudbestemt til at blive en lærd (*Shifa* ' 46f.). Det samme gælder i forhold til religiøse forpligtelser og lydighed over for Guds lov. Kun de handlinger, som Gud ønsker skal ske, vil ske. Hvis en enkelt troende vil og kan bede, ved han, at Gud har tilladt ham at bede og accepterer hans tilbedelse. Det gør det muligt for ham at blive optaget blandt de himmelske skarer i det hinsidige liv (*Shifa* ' 276).

Den tredje praktiske tilgang indebærer, at prædestinationen kan forandres. Skønt det enkelte individs skæbne er bestemt, før det bliver født, er der ikke noget, som forhindrer Gud i at forandre den, hvis han vil det. Eftersom den enkelte person ikke ved, hvad Gud har prædestineret for det, kan dets handlinger ses som udtryk for denne persons skæbne. Hvis han adlyder Guds lov, tilkendegiver det, at Gud har bestemt ham til at være sådan. Hvis han synder, tilkendegiver det, at han er forudbestemt til at være blandt syndere. Men selv en synder kan imidlertid ændre kurs og blive lydig. En sådan forandring kan opfattes som en forandring i vedkommendes prædestinerede skæbne. Hvis en person vil være blandt de frelste, kan han bede til Gud om at lade hans ønske ske fyldest. Ibn Qayyim giver et eksempel på en bøn tilskrevet Profeten: "Gud, gør mig til en af dine trofaste troende." Ifølge Ibn Qayyim vil en sådan bøn ikke være meningsfuld for en

qadarit eller en jabrit. Mens de første ikke accepterer, at Gud kan få en person til at gøre noget overhovedet, kan de sidste i deres deterministiske verdensopfattelse ikke forstå, at den oprindeligt nedskrevne skæbne for et individ ikke nødvendigvis er den endelige (*Shifa'* 158).

Den fjerde tilgang består i at afvise prædestination med prædestination. Ibn Qayyim henviser ikke til dette forhold i *Shifa'*, men i værket om Profetens medicin, *al-Tibb al-nabawi*, gengiver han en hadith, ifølge hvilken Profeten sagde, at både sygdom og medicinsk behandling er forudbestemt af Gud. Sygdom, tørst og sult er forudbestemt; men de kan overvindes af tilsvarende prædestineret behandling, vand og mad. Alt er prædestination: afviseren, den afviste og afvisningen (Ibn Qayyim 1957, 10f.).

5. Ibn Qayyims handlingsteori

Udover disse praktiske overvejelser udviklede Ibn Qayyim en handlingsteori (for en detaljeret redegørelse, se Perho 2001, 63-69). Dens formål var at vise, at mennesket til trods for prædestinationen har valgmuligheder og derfor kan holdes fuldt ansvarlig for sine handlinger. Ifølge Ibn Qayyim skabte Gud i mennesket en trang (*da'i*) til at handle. Mennesket har en kraft (*qudra*) og en vilje (*mashi'a*) til at handle, og det kan vælge sine handlinger (*ikhtiyar*). Menneskets handlinger er imidlertid ikke rene handlinger (*fi'l mahd*), men er påvirket (*infa'ala*) af Gud. De bliver kun til virkelighed, hvis Gud vil det. Det illustrerer han ved at henvise til Sura 10, 22 i Koranen, hvor det siges om Gud: "Han er den, der lader jer rejse på landjorden og på havet", og til Sura 6, 11, hvor budet gives: "Sig: 'Rejs omkring i landet'." Versene viser, at det er mennesket, som rejser, men Gud som skaber rejsen. Dette indebærer ikke for Ibn Qayyim, at Gud nødvendigvis skaber hver enkelt af menneskets handlinger, men snarere, at Gud som al tings skaber er forbundet med enhver handling på et mere generelt niveau. Gud gør med sin vilje vandet flydende; men det er ikke nødvendigt for Gud at gøre hver vanddråbe flydende. Tilsvarende skaber Gud hos mennesket på et generelt plan viljen til at handle; men han behøver ikke at stå bag hver eneste viljeshandling. Gud har givet mennesket evnen til at udtrykke egen vilje og til at være ophav for egne handlinger. Mennesket har et valg, fordi det kan vælge mellem viljen til handlen og viljen til at undlade at handle.

Problemet med Ibn Qayyims handlingsteori hidrører fra det forhold, at kun de handlinger, Gud vil, bliver til virkelighed. Det gør menneskets valg til kun et tilsyneladende valg. Den logiske konklusion er, at menneskets afgørelser alene reflekterer Guds vilje. Dette ville føre til en deterministisk verdensanskuelse; men selvom Ibn Qayyim indrømmer, at Gud er den endelige årsag til alt, hvad der sker, advarer han imod, at man overdriber forestillingen. Han karakteriserer determinismen som en overdrivelse (*ghuluw*) og argumenterer for afvisningen af den. At sige "at der ingen anden magt og ingen anden handling er end Gud" (*la qudra wa-la fi'l illa bi-Allah*) indebærer ikke determinisme. Ibn Qayyim hævder: "Vi afviser ikke forestillingen, selvom qadaritterne hævder, at det er determinisme." Han fortsætter med at sige, at determinisme blot er et ord, og at ord ikke altid er tilregnelige eller i overensstemmelse med troen. Efter hans mening er det afgørende at tro, at Gud ikke vil straffe sin tjener for gerninger, som tjeneren ikke

har haft i sin magt at udføre (*Shifa* ' 246).

6. Konklusioner

Formålet med denne artikel har været at undersøge, om Ibn Qayyim kan ses som en, der pendulerer mellem to modsætningsfyldte verdensanskuelser. Jeg mener, at hans praktiske tilgang til prædestination vidner om en sådan oscillation eller balkanisering. Ibn Qayyim betragter tro på prædestination som et religiøst grundelement, og han anser mennesket for at være fuldt ansvarligt for dets handlinger på trods af handlingernes forudbestemte karakter. Som en praktisk løsning opfordrer han folk til at glemme prædestination i deres dagligdag. Prædestination skal alene tænkes retrospektivt. Modgang kan forklares ved prædestination, og det vil hjælpe nogle mennesker til at acceptere og udholde modgangen. I Ibn Qayyims forståelse må tro på prædestination aldrig gøres til en undskyldning for at handle.

I hans værk fremstår jabritterne og qadaritterne som forfægtere af monolitiske verdensanskuelser. Det jabritiske synspunkt domineres af prædestination, mens det qadaritiske bestemmes af troen på en absolut fri vilje. I modsætning til disse argumenterer Ibn Qayyim ikke for en monolitisk opfattelse, men forsøger at tilpasse de to modstridende synspunkter med hinanden. Mens både det qadaritiske og det jabritiske perspektiv er logisk konsistente, kan Ibn Qayyims forståelse ikke hævdes at indfri kravene til logisk konsistens. En tro på prædestination fører uafværgeligt til determinisme, men Ibn Qayyim nægter at drage denne konklusion.

Yderligere ønskede jeg at undersøge, i hvilken udstrækning tanken om to simultane verdensanskuelser ville påvirke min læsning af Ibn Qayyim og føre til en modificering af min tidligere analyse. Anvendelsen af denne tilgang viste sig en smule vanskeligere, end jeg først havde troet, fordi det i grunden er svært at aflægge sig ønsket om at undersøge logikken hos Ibn Qayyim. Dette skyldes i vid udstrækning teksten selv. Ibn Qayyim forsøger at præsentere emnet på en logisk konsistent måde. Han bestræber sig ikke eksplicit på at forklare, hvordan man skal organisere sit liv i overensstemmelse med to indbyrdes modstridende forestillingssæt, men hævder i stedet, at konflikten forsvinder, hvis prædestination og fri vilje forstås på ret vis.

Ibn Qayyim var ikke uvidende om den implicite determinisme, der er indeholdt i hans lære om handlingernes natur; men han afstår fra at drage en konklusion. Hans afvisning af at antage determinismen er udtryk for et bevidst valg. Han indrømmer, at qadaritterne kan beskyldes ham for at propagandere for determinisme; men han opfatter det som en overdivelse og en fejlagtig betegnelse. Han nærer uvilje over for tanken om determinisme, fordi den efter hans mening gør troshandlingen meningsløs. I en fuldstændig prædetermineret verden er mennesket ude af stand til at handle, hvilket i Ibn Qayyims forståelse gør mennesket ude af stand til at tilbede og elske Gud (*Shifa* ' 239).

En del af min oprindelige konklusion var, at Ibn Qayyim ønskede at give praktisk vejledning i forhold, der havde med prædestinationslæren at gøre. Uffe Schjødt foreslog i sit bidrag til forskerseminaret, at den troende naturligt vil pendulere mellem tanken om prædestination og fri vilje. Valget mellem fremhævelse af prædestination og fri vilje er ikke nødvendigvis udtryk for et bevidst valg; men den troende vil på en bestemt måde

automatisk referere til det ene af disse to tankesæt, afhængigt af den situation vedkommende befinder sig i. Hvis dette automatiske eller umiddelbare svar rent faktisk spejler virkeligheden, skal Ibn Qayyim's skrift ikke ses som en vejledning af den ukyndige, men snarere som en analyse af den faktuelle virkelighed. Hans værk fremtræder som sådan som en doktrinær legitimation af den faktiske praksis.

Tanken om at anerkende to samtidige og modstridende verdensanskuelser har på denne måde påvirket min læsning af teksten. Det flytter fokus fra en analyse af logikken i den teoretiske argumentation til en nærlæsning af de praktiske løsninger, som teksten tilbyder sin læser- eller tilhørerskare. Denne tilgang fremtræder mere konstruktiv end en læsning, der er orienteret mod en analyse af logikken i noget, som er uhjælpeligt ulogisk. Forestillingen om to modstridende verdenssyn giver således mulighed for en forståelse af, at også en logisk brist kan fremstå vellykket i en praksisudfoldelse.

Litteratur

AL- JAWZIYYA, IBN QAYYIM

1957 *al-Tibb al-nabawi*, ed. 'Abd al-Ghani 'Abd al-Khaliq, Dar al-Kutub al-Salafiyya, Cairo, p. 10-11.

1987 *Shifa' al-'alil fi masa'il al-qadar wal-qadar wal-hikma wal-ta'lil*, Dar al-Kutub al'Ilmiyya, Beirut.

PERHO, IRMELI

2001 "Man Chooses His Destiny: Ibn Qayyim al-Jawziyya's Views on Predestination", *Islam and Christian-Muslim Relations* 12/1, 61-69.

WULFF, ELLEN

2006 *Koranen*, (oversat af Ellen Wulff), Forlaget Vandkunsten, København.

Irmeli Perho

Adjunkt, ph.d.

Afdeling for Religionsvidenskab

Aarhus Universitet